

KELKIT ÇAYININ KÖTÜCÜL KADINLARI: ALKARISI VE KILLIKIZ*

Evil Women of the Kelkit Stream: Alkarısı and Killıkız

Dr. Açıyla OĞUZ EKİCİ**

ÖZ

Doğa ile iç içe yaşayan Türk insanı, gündelik yaşantısını kült inanışlarıyla şekillendirmektedir. Yaradılışın kaynağı olarak görülen su, etrafında kült inanışlar, toplumsal uygulamalar, kurallar oluşturmaktadır. Su kutsallığının koruyucusu olan iyeler, insanları kültürel kurallara uymadıklarında cezalandıran bir güçtür. Toplumsal hayatı düzenleyen kültürel bilgiler, memaratlar ve çeşitli nasihatler aracılığıyla aktarılmaktadır. Gümüşhane'nin Kelkit ilçesi, tatlı su kaynağı kıyısında kurulmuş bir yerleşim yeridir. Bu sebeple su kültü inanışları, geleneksel yapı içerisinde canlılığını sürdürmektedir. Kelkit çayı suyunun arı ve bol olması, ekinleri beslemesi, canlılığa hayat vermesi onun kutsallaşmasına, kültürel kodlardan beslenerek kültleşmesine, etrafında çeşitli memaratların ve ritüellerin oluşmasına sebep olmuştur. Zamanla tarımın azalması, çevre kirliliğinin artması, çayın doğal hayatı besleme özelliğinin azalması, çaya ait anlatıların da önemini yitirmesine, inandırıcılığını kaybetmesine yol açmıştır. Çay kıyısı doksanlı yılların başında önemli bir kültürel toplanma mekânıydı. Çayın asi akışı, derinliğinin tahmin edilememesi, halk algısında çayı gizemli bir kisveye büründürmüştür. Bu çalışmanın konusu korkulan, Kelkit çayında yaşadığına inanılan kötücül su iyeleri alkarısı ile Killıkız etrafında oluşan memaratları derlemek, anlatılar üzerinden ritüellerin değişen şartlarda güncellenen veya inandırıcılığını yitiren dinamiklerini gözlemlemektir. Kültürel kurallara uyulduğunun denetlenmesi açısından memaratlar işlevsel bir rol oynamış, kurallar anlatı içerisinde yeni nesle aktarılmıştır. Bu çerçevede memaratlar hem toplumsal kurallara destek verme hem de eğitime işlevi ile öne çıkmaktadır. Doğaya endeksli olan su iyeleri inançlarının, doğa tahribatı neticesinde kutsallığını yitirmesi, benzetmeler ve kalıplaşmış sözlerde yaşamsallığını devam ettirmesi ele alınmıştır. Buna ek olarak çalışmada bu iki su iyeleri etrafında oluşan uygulamaların sembolik anlamlarının da çözümlenmesi amaçlanmıştır. Çayda yıkanan kadın ve çocukları suya çekip boğulmalarına sebep olan Killıkız siyahlar giyen, siyah saçlı, uzun burunlu çirkin bir kadın olarak tasvir edilmektedir. Alkarısı ise iğne ile tutulup köle olduktan sonra iğnenin çıkarılmasıyla çaya gömülmektedir. Çay etrafında oluşan alkarısı inanışlarıyla ilgili iki uygulama tespit edilmiştir. İlki al ocaklısı kadınların kıyafetlerinden bir parça alınması ve bu parçanın lohusa kadınların giysilerine iğnelenmesidir. Yapılan görüşmelerden edinilen bilgiye göre ocaklının giysisinden parça alma edimine en son 1950'li yıllarda rastlanmaktadır. Diğer uygulama ise lohusanın yastığına iğne takılması, lohusa yatağının başına Mushaf koyulması, üstünde al renkli bir kumaşın bulundurulmasıdır. Bu uygulama günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Alkarısının demir, erkek, Mushaf'tan korkması alt dünyaya ait olduğunun işaretidir. Demirin gökten indiğine dair inanışlar onun göksel, kutlu olduğunu göstermektedir. Alkarısının erkekten korkması bilinçaltında kadının iktidar mücadelesi gütmesiyle ve erkeğe sahip olma dürtüsüyle ilişkilendirilmiştir. Çayın kurumaya başlaması, kirlenmesi, *Killıkız* ile ilgili inanışları, eylemleri yok etmiştir. Günümüzde Kelkit'te yaşayan yöre insanının hafızasında bu anlatıların çok azı kalmıştır. *Killıkız* anlatısının son inanının bulunduğu yıllar 2000'li yılların başıdır. Kelkit çayı, kültürel mekân olmaktan çıktığı için günümüz çocukları bu anlatılardan bihaberdir. Literatür taranarak Killıkız, ona benzer varlıklarla kıyaslanmıştır. Bu taramalar, *Killıkız*'ın da diğer kötücül su iyelerinde olduğu gibi korunma gerektirdiği kanaatini doğurmaktadır. Alkarısını temsil eden al, *Killıkız*'ı temsil eden kara rengi de alt dünyayı çağrıştırmaktadır. Çalışma, Kelkit çayı ile bağlı bulunan kötücül su iyelerini, memaratlar ve ritüeller üzerinden gözlemlemekte, değişim, dönüşüm, yok oluş süreçlerinin sebebini analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Memaratlar, alkarısı, Killıkız, kötücül su iyeleri, Kelkit çayı.

ABSTRACT

Turkish people, who live in touch with nature, shape their daily lives with their sensitivity to cults. Water, seen as the source of creation, creates cult beliefs, social practices and rules around it. Owners, who are the protectors of the sanctity of water, are a power that punishes people when they do not comply with cultural rules. Cultural information regulating social life is conveyed through memorates and various advices. Kelkit district of Gümüşhane is a settlement established on the shores of a fresh water source. For this reason, water cult beliefs continue to survive within the traditional structure. The fact that the water of the Kelkit stream is

* Geliş tarihi: 29 Şubat 2024- Kabul tarihi: 22 Ağustos 2024

Oğuz Ekici, Açıyla. "Kelkit Çayının Kötücül Kadınları: Alkarısı ve Killıkız", *Milli Folklor* 146 (Yaz 2025): 77-87

** Bağımsız araştırmacı, acelyaoguzekici@gmail.com, Ankara/Türkiye, ORCID ID: 0000-0002-8549-1210.

pure and abundant, that it nourishes the crops and gives life to living beings has caused it to become sacred, to become a cult by feeding on cultural codes, and to the formation of various memorates and rituals around it. Over time, the decline in agriculture, increasing environmental pollution, and the decrease in the ability of stream to nourish natural life have caused the narratives of the stream to lose their importance and credibility. The stream bank was an important cultural gathering place in the early nineties. The unruly flow of the stream and the unpredictability of its depth have given the stream a mysterious appearance in public perception. The subject of this study is to compile memorates surrounding two feared and malevolent water spirits believed to dwell in the Kelkit Stream—Alkarısı and Kılıkız—and to observe the evolving or diminishing dynamics of related rituals, as reflected through the narratives, in response to changing conditions. Memorates played a functional role in checking that cultural rules were followed, and the rules were transmitted to the new generation within the narrative. In this context, memorates stand out with their function of both supporting social rules and education. It has been discussed that water spirit beliefs, which are indexed to nature, lose their sanctity as a result of the destruction of nature and continue their vitality in metaphors and clichéd words. In addition, the study aimed to analyze the symbolic meanings of the practices formed around these two water spirits. Kılıkız, who pulls women and children bathing in the stream into the water and causes them to drown, is depicted as an ugly woman wearing black, with black hair and a long nose. Alkarısı is held with a needle and becomes a slave, then the needle is removed and buried in the stream. Two practices related to alkarısı have been identified. The first is to take a piece of the clothes of women belonging to the “Al Ocaklı” family and pin it on postpartum women. According to the information obtained from the interviews, these ritualistic movements were last seen in the 1950s. Another practice is to insert a pin into the postpartum woman's pillow, place the Mushaf at the head of her bed, and have a red fabric on it. This practice continues to exist today. Alkarısı's fear of iron, men and the Mushaf is a sign that she belongs to the lower world. Beliefs that iron descends from the sky show that it is heavenly and sacred. Alkarısı's fear of men is subconsciously associated with women's struggle for power and the urge to possess men. The drying and contamination of the stream destroyed the beliefs and actions related to “Kılıkız”. Today, very few of these narratives remain in the memory of the local people living in Kelkit. The last believer of the “Kılıkız” narrative was found in the early 2000s. Since Kelkit Stream has ceased to be a cultural place, today's children are unaware of these narratives. By the literature research, Kılıkız was compared with similar entities. This research lead to the conclusion that Kılıkız also requires protection, just like these evil water spirits. The color red, representing alkarısı, and black, representing Kılıkız, remind us of the lower world. This study observes the evil water spirits connected to the Kelkit Stream through memorates and rituals, and analyzes the reasons for the processes of change, transformation and extinction.

Keywords

Memorates, alkarısı, Kılıkız, evil water spirits, Kelkit stream.

Giriş

*“Kâinatta ne varsa suda yaşadı önce;
Üstümüzden su geçer, doğunca ve ölünce”
(Kısakürek, 1998: 189)*

Türk toplumunun geleneksel dünya görüşü kült inançları etrafında şekillenmektedir. Tabiatla bütünleşik yaşayan Türk halkları için dağ, su, ağaç gibi kutsalları ululamak yaşımsal döngüyü sağlamaktadır. Bu kültlerin her birinin iyesi olduğuna inanılmakta, onların kişilerde yaratabileceği etkiler yönlendirilmektedir. İnananlar, iyeleri memnun edebilmek için saç saçmakta, tabiatın dengesini korumaya yönelik belirlenen kurallara uymaktadır. İyeler, kültlere saygı duyulduğunda bolluk getirebileceği gibi saygısızlık durumunda da felaket getirebilmektedir. Geleneksel yaşantıda büyükler, yeni yetişen kuşağa kültürel kuralları efsane ve memoratlarla aktarmıştır. Bu türlerin temel özelliği inananının olması, gündelik yaşantıda belli davranışları öğretmek için ders verici olayları konu edinmesidir. Memoratlar, “Olağanüstü kişiler, varlıklar ve güçler hakkındaki efsaneler” (Sakaoğlu 2009: 324) kategorisinde ele alınmaktayken daha sonra Sydow ile ayrı bir tür olarak tanımlamıştır.¹ Efsane ve memoratların en belirgin işlevi inandırıcılığı olduğu için kültürel kuralları desteklemesidir. Dolayısıyla su iyeleri, su kirliliği ile memoratların inandırıcılığı arasında etkileşimsel bir bağ vardır. Geleneksel yaşantıda arı suyu kullanma

adabı, Alkarısı ve Kılıkız memoraları üzerinden öğretilmiştir. Bu çerçevede ele alındığında Kelkit çayı, ovayı besleyen yegâne kaynaktır. Çay, iyelerin yaşadığı yer olarak belli kurallara uyulması şartıyla insanların kullanımına açılmış, yöre halkı bu kadim bilgiyi kültürel kodlarla iletmıştır. Bu bağlamda ele alındığında alkarısı ve Kılıkız'ın yaşam alanları Kelkit çayıdır. Bu iki iyenin ortak özellikleri çirkin bir kadın olmaları, kötülük getirmeleri, çayın derinliklerinde yaşamalarıdır. Gümüşhane Kelkit'te var olduğuna inanılan iyelerle ilgili 2012 – 2019 yılları arasında bir dizi memoral derlenmiştir. Bu memoralarda Kılıkız, alkarısı, al ocaklısı geleneği, bu iyelerden korunma yöntemleri anlatılmaktadır. Makalede, yöre insanının alkarısı ve Kılıkızla kurduğu münasebetler derlenen memoralar üzerinden incelenmiş, su kültü inanışları simge- ritüel ekseninde çözümlenmiştir. Kötücül yapıdaki bu iyelerin inanç ve ritüel eksenli mitik alt yapısı arkaik kültürel kodları barındırmaktadır. Suyun temizleyici olduğu dönemlerde iyeler de inanılabilirliğini sürdürmekteydi. Çayın kirlenmesiyle birlikte su iyelerinden korunmaya dair yapılan uygulamalar, inandırıcılığını kaybetmiştir. Dolayısıyla su iyelerinin anlatıldığı efsane veya memoralar da iye inanışlarının yok olmasına bağlı olarak ortadan kalkmaktadır. Sakaoğlu: "... O hâlde efsane kavramı ancak inanma ile birleşince bir anlam kazanabilmektedir" (Sakaoğlu 2009: 211) demıştır. Kirliliğe bağlı anlatıların yok olmasına karşın iyelerle ilgili kalıp sözler ve alkarısı ile ilgili olan lohusa uygulamalarının bir kısmı güncelliğini korumaktadır. Değişen çevre koşulları neticesinde Kelkit çayı ile birlikte su kültleri de eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Çalışma Kelkit çayında yaşayan kötücül su iyeleri *alkarısı* ve *Kılıkız* anlatılarını inanç ve ritüel ekseninin sembolik anlamlarını değerlendirmeyi, yöre insanınca güncelliğini koruyan kalıplaşmış sözlerin, edimlerin, anlatıların yaşamsallığını denetlemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede öncelikli olarak su kültü inanışlarının kaynakları gözden geçirilmiştir. Alkarısı ve Kılıkız'ın literatüre geçmiş örnekleri veya benzerleri değerlendirilmiştir. Var olan örnekler iyelerin memoral derlemelerindeki görünümü ile kıyaslanmış, motiflerin sembolik çözümlemeleri yapılmıştır.

Su, evrenin yaradılışını anlatan bütün mitlerde temel unsurdur. Canlılığın kaynağı olarak görülmüş, yaradılıştan beri var olduğu düşünülmüş; suya bilge, kadim, tanrısal sıfatları yakıştırılmıştır. Kutlu olduğu için onun tanrısal bir sahiple korunduğuna inanılmıştır. Radlof'un Sibirya'dan derlediği efsaneye yer veren Bahaeddin Ögel², Su Atası'nın suları beklediğini alıntılanmıştır. Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya getirdikleri bir inanış olan su iyeleri, bunların insan üzerinde yarattığı etkiler dilden dile aktararak günümüze ulaşmıştır. Ögel, suyun insanda yarattığı etkiyi şu şekilde derlemiştir: "Pınar yanında bir ağrı olursa bu, yer ve su ruhlarının tesiriyledir" (Ögel 2014: 465). Bu etki neticesinde suların kimilerine şifa gücünü vermesi veya hastalık getirmesi kişinin suya ne derece saygı gösterdiğiyle ilgili olduğu söylenebilir. Belli hizmetler, adaklar, kurallar neticesinde suyun insana karşılık verdiğine inanılmaktadır. Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki akarsuyu kullanma uygulamaları değişkenlik göstermekle birlikte temel prensip saygıdır. Kişilerin yapması gereken davranışlar, suyun arılığını korumaya yöneliktir. Fiziki olarak suyun temiz tutulmasının yanında kişilerin dua, abdest, ululama içeren kalıplaşmış sözler gibi tedbirleri de almaları beklenmektedir. Boratav, Erzurum- Dumluyaz suyuyla ilgili yaptığı derlemede şu bilgiyi paylaşmıştır: "Kırlı (abdestsiz) olarak girmeye çalışsa biri, su hemen bulanır, cerehat rengini alır" (Boratav 1973: 50). Türbe yanındaki bu arı suyun temizliği, gusül abdesti almayan kişinin kırlı sayılması inancıyla ilgilidir. Anadolu'da, akan suda yıkanmama, kişilerin ihtiyaç duydukları kadar suyu alıp kullanmaları yaygındır. Gümüşhane'de "Akan su kir tutmaz." denilmektedir. Doğal dengenin yegâne kaynağı olarak suyun varlığı, canlılığın varlığı demektir. Bu sebeple Ergun: "Tıvalarda da su iye-

sinin korunması altındaki suyun kirletilmesinden hoşlanmadığına, kirleten kişileri kollarmını ve bacaklarını sakatlayarak cezalandırdığına inanılmaktadır” (Ergun 2019: 89) bilgisine yer vermiştir. Derlenen bu inanca göre iyelerin varlığı ile bir anlamda toplumsal kurallara destek verme işlevinde olduğu söylenebilir. Benzer şekilde Kelkit çayında yaşadığına inanılan Kılıkız ve alkarısının suyu mesken tutmaları, suyun arılığının denetçileri olmalarıyla ilgilidir. Arı su, yöredeki memoralardan hareketle alkarısının sadece yaşam alanıyken Kılıkız çayın aynı zamanda koruyucusudur. Kılıkız, çaya gösterilen hürmette tepkisiz kalırken kirletilmesi durumunda kişileri suya çekip boğmaktadır. Kılıkız ile Kelkit çayının kullanımı sınırlandırılmaktadır. Geçmişte çay, kültürel bir mekân iken günümüzde kirlilikle birlikte değeri azalmıştır. Bu sebeple kirliliğin en fazla olduğu son on yılda memoralar, inandırıcılığını kaybetmişken alkarısı ve Kılıkız’ın varlığı benzetmelerle yeni kuşağa aktarılmaktadır.

Alkarısı ve Kılıkızla ilgili geleneksel insanın verdiği en güçlü tepki korunma içgüdüdür. İnsanlar, güçlü doğaya karşı kendi varlığını sürdürebilmek için birtakım korunma yöntemleri geliştirmiştir. Bu yöntemler, atalarından duyduğu hikâyelerden edinilen dersler ve kendi gözlemlerini deneme yanılma yoluyla test etmeleri neticesinde oluşan bilgilerdir. Gündelik ihtiyaçtan doğan bilgi, çeşitli inanışlardan beslenebilmektedir. Mağarada yaşayan insanın ilk gördüğü gizemi, bilinmeyeni ifade eden renk, karanlığın çaresizliğini anımsatması sebebiyle siyahtır. Dolayısıyla genç kişinin olana anlattığı, temkinli olmasını nasihat eden anlatıların olay örgüsü siyah, kara, koyu, karanlık üzerinde çeşitli mitlerle nesilden nesile aktarılmış, memoralat gibi anlatılarda çeşitli varlıkların karakteristik rengi olmuştur.³ Bu tip kodlar, yaradılış, başlangıç, tanrısallıkla özdeşleştirilerek kutsallaşmıştır. Sosyokültürel yapıdaki değişimler sebebiyle kutsallığını kaybeden unsur ya hurafe olarak adlandırılmış ya da masala dönüşmüştür. Eliade miti şu şekilde tanımlamaktadır: “Mit, kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda, ‘başlangıçtaki’ masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır” (Eliade 2001: 16). Seçilmiş bir grup içerisinde anlatılan mitler, o topluluğa özgü, saygı duyulan ilahi öğretilerdir. Başlangıcı, yani yaradılışı temsilen anlatılan sözler birer mit, eylemler ise rittir. İnsan yaşantısında başına gelen bir felâket, rutinin akışından çıkarak düzensizleşmesidir. Bu yapı “yerinden ya da bağlantı noktasından kayma” (Turner 2018: 27) anlamına gelmektedir. İnanç eksenli, miti ifade eden bir eylemin yapılması toplumsal uygulamalardır. Böylelikle düzenin tekrar sağlaması hedeflenmektedir. Turner, “Her türlü davranış, belirli bir tarzda tekrarlanabilir bir biçime sokulduğunda, bir anlamda ritüel hâline dönüşüyor demektir” (Nadel’den akt. Goody 2017: 47) ifadesini kullanmıştır. Kelkit’te yapılan ritüeller var olan düzenin devamlılığını sağlamaya, kötücül iyelerden korunmaya yöneliktir. İyelerin anlatıldığı memoralar ise kaynağını mittenden almaktadır.

Kelkit’te yapılan ritüellerin güncel durumu, memoralat derlemeleri üzerinden yorumlanmıştır. Yörede lohusa kadınları korumaya yönelik iki ritüelistik eylem bulunmaktadır. Birinci ritüelistik eylem, alkarısının yeminli olduğu soyun kadınlarının kıyafetlerinden bir parça alınarak lohusanın üzerine iğnelenmesidir. Ritüelistik eylemin günümüzdeki uygulaması devam etmemekle birlikte anlatısı, ocaklı aile fertleri arasında yaşamaktadır. Ocaklı olma geleneği 1800’lü yılların sonunda gerçekleşen bir dizi olayla Mustafabeg-gil’e (Bugün Aydemir soyadını taşıyan aile) alkarısının yemin etmesiyle bu sülalenin kadınlarına ilişmeyeceğine dair verdiği söz etrafında gerçekleşmektedir. 2012 yılında ocaklık geleneği taşıyıcılarıyla görüşmede elde edilen derlemede ocaklı olma süreci şu şekilde aktarılmaktadır: “*Nenem yeni doğum yapmış. Dedem de onu bırakıp tarlaya çalışmaya gitmiş. Bir müddet çalıştıktan sonra içine bir kurt düşmüş. Konağa geldiğinde nenem*

uyanmasın diye sessizce içeri girmiş. Oturma odasına kafasını uzatmış, bakmış ki kömürlerle kırmızı giymiş kara saçlı bir kadın oynuyor. Usul usul yanına yaklaşıp üstüne iğne takmış. O günden sonra kız dedeme köle olmuş. Meğerse bu kız alkarısıymış. Evde bolluk olmuş. Ekmek pişirmiş, unu hiç bitmezmiş. Alkarısı bir gün gelip dedeme yalvarmış: ‘Beğin ne olursun beni azat et. Uşaklarım Kelkit çayında beni bekliyor. Eğer beni azat etmezsen öldürecekler.’ Dedem de haline acımış. Dönüp ona demiş ki: ‘Seni bırakırım ama bir şartla. Bundan sonra benim soyumdan gelen hiçbir karıya alkarısı uğramayacak.’ Alkarısı da kabul etmiş. Dedeme demiş ki ‘ben şimdi Kelkit çayının sularına karışacağım. Eğer çayın üzerinde kanlı köpükler görürsen bil ki uşaklarım (çocuklarım) beni öldürdü, sana verdiğim sözün tutamayacağım. Yok eğer kanlı köpük görmezsen bil ki sözümün eriyim.’ Aradan yıllar geçmiş. Heç kimse çayda kanlı köpük görmemiş. O günden sonra alkarıları bizim soyu kokusundan tanır olmuş ve hiç al basmamış. Kelkit’te yeni doğum yapmış karılar bizim soyun karılarının elbiselerinden bir parça alıp odalarına asmışlar. Kokuyu alan alkarıları uğramaz olmuş o evlere” (K.K.1-K.K.2). Alkarısı ile ilgili yapılan çalışmalar gözden geçirildiğinde metnin benzerleriyle sıkça karşılaşılmaktadır. Alkarısı, erkekten korkup kaçarken kadına hususi olarak zarar vermeye gelmektedir. Literatürdeki memoralarda iğneyi takanın ekseriyetle erkek olmasına⁴ ve suda kanlı köpüğün görülüp görülme durumuna rastlanmaktadır. Çobanoğlu, kanlı köpüğün görüldüğü bir memorat derlemiştir: “Alkarısını takip etmişler vatani neresi diye, alkarısı Sülük gölü denen göle gitmiş ve gölü bir anda kan kaplamış. Arkadaşları yedi sülayeye tövbe etti diye alkarısını öldürmüşler” (Çobanoğlu 2005: 127). Alkarısının öldürülmesine rağmen yemininin geçerli olması, bu ant içmenin türe özgü olduğunu göstermektedir. İkinci ritüelistik eylem lohusa kadının yastığına iğne takılması, başına Mushaf koyulması, yalnız bırakılmamasıdır. Bu eylemin uygulaması devam etmektedir. İki eylemin çözümlenmesi alkarısı inanışlarının, mitik alt yapısını anlamlandırabilmek için önemlidir. Her iki eylemin de ortak özelliği iğnedir. Alkarısının köle olması, üstüne iğne takılmasıyla mümkündür. Alt dünyayla yani şeytani varlıklarla demir arasında bağ kurulmaktadır. Ölünün karnına bıçak, makas, bakır, anahtar gibi demirden yapılmış eşyalar koyulduğu tespit edilmiştir. Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm* adlı kitabında ölünün karnına metal eşya koyulmasını yapılan derlemelerden hareketle şu şekilde açıklamıştır: “a) Şişmesin diye, b) Şeytan gelmesin diye, c) Günahı azalır, d) Hortlamasın diye” (Örnek 2017: 60). Ölünün karnına demir koyulduğunda şeytan gelmediğine göre demir insanı, şeytani varlıklardan koruyan bir elementtir. Alkarısı da iğneyle köle olup iğnenin takılı olduğu odaya giremediğine göre şeytanidir. Demirin dünyaya sonradan gönderildiğine ve gökten indiğine inanılmaktadır. Ögel, demir için “Türkler demire, genel olarak kök-temür yani ‘gök demir’ derlerdi. Türklerde de demir kutsal idi ve kılıçla da and içilirdi” (Ögel 2010: 75) bilgisine yer vermiştir. Tanrı, gök, ululuk özelinde düşünüldüğünde göksel bir elementtir. Dolayısıyla üst dünyaya aittir, tanrısalıdır. Batı Göktürk inançlarında dünyanın yaradılışını oluşturan dört unsurun yanında beşinci unsur olarak demir de telakki edilmektedir.⁵ Demirin koruyuculuğuna olan inanca diğer milletlerde de rastlanmaktadır. Mushaf’ta Hadid suresi bulunmaktadır. Hadid Arapça demir demektir.⁶ Ayetin mealinde demirin müthiş bir güç olduğu, insanlar için birçok faydasının bulunduğu bildirilmiştir.⁷ Sureye demir isminin verilmesi onun Arap kökenli halk inançlarında da kutsallığının olduğuna işaret etmektedir. Birinci ritüelistik eylemde ocaklı kadınların kıyafetlerinden bir parça alındığı K.K.1 ve K.K.2 tarafından belirtilmiştir. 1800’lü yılın sonu 1900’lü yılların başına denk gelen dönemde bu parça gelinlerden değil evin kızlarından alınmış. Gelin, farklı mitolojik öyküsü olan bir aileye mensupken kız, o soyda doğmuştur.⁸ Alka-

rısı, o kumaş parçasından yeminli olduğu soyun kokusunu alacak ve ocaklının orada olduğunu düşünerek lohusaya yaklaşmayacaktır. Parça- bütün ilişkisi bu ilk edimin gerekçesidir. İkinci edimde lohusanın başına Mushaf koyulması, alkarısının odaya girememesi şeytani yanının başka bir göstergesidir. İkinci ritüelistik hareket farklı sülalelerde uygulanmaya devam etmektedir. Birinci edim ise sadece Mustafabeggil'in (Aydemir soyadındaki aile) sülale arasında hikâyesiyle bilinmektedir. Ocaklının kıyafetinden parça alma uygulaması en son 1950'li yıllarda görülmüştür.⁹ 1950 sonrasında parça alındığı gözlemlenmemiş, ritüeli hatırlayanlar ise al ocaklısı sülale ile sınırlı kalmıştır.

Saha çalışmasında derlenen memoralarda, alkarısı ve cinlerden korunma uygulamaları benzerlik göstermektedir. Cinlerin su kenarı, çeşme, göl kenarları, köprülerde düğün yaptıkları, akşam ezanından sonra su yakınına gelen insanların cinlere rastladıkları çeşitli kaynaklarda konu edinmektedir. İğne ile köle olma, beddua ederek suya gömülme alkarısı ile cin anlatılarının bir diğer ortaklığıdır.¹⁰ Literatürde alkarısına benzeyen başka tabiatüstü varlıklara da rastlanmıştır. Pirabok denilen cin türü, lohusa ve bebeklerin yanı sıra erkeklere de musallat olmaktadır. Alkarısı gibi lohusayı rahatsız edip suya gömülmemektedir. Haftar, heft vurması, heftik vurma adıyla bilinen demon da benzer şekilde lohusaya musallat olmaktadır. Pispatik denilen cin de iğne ile esir edilmektedir.¹¹ Alkarısının fiziksel özellikleri de cinlerle benzerlik göstermekte, şu şekilde betimlenmektedir: çağ gibi tırnaklı, siyah dağınık saçlı, kırmızı entarili, çirkin bir kadın. Kelkit'te yöre insanı dağınık saçlı, üstü başı özensiz birini gördükleri kişilere "alkarısı" benzetmesi yapmaktadırlar. Kötü huylu, birine eziyet eden kadından bahsedildiğinde ise "Alkarısı gibi çöktü başına" denir. Alkarısı, fiziksel özellikleriyle de kötücül bir varlık olarak tarif edilmiştir. K.K.3 alkarısının eşikte durduğunu, odaya giremediğini şu şekilde paylaşmıştır: "Annem (Mahbup Işıldar 1937-2008) yeni doğum yapmış. Annem alkarısını gördüğü günü şu şekilde anlattı: Evde kimse yok. Baba (eşi) dışarı çıkmış. Kaynanam yan odada. Ben yeni doğum yaptım, odada yalnızım. Şöyle kapıya bir hızla geldi, eşikte durdu. Tam içeri girecekken giremedi. Eşiğin pervazlarına tutundu sallandı, giremedi. Ondan sonra babanın sesini duyduğu gibi geri gitti. Zayıf, uzun bi karı. Elleri böyle değil. Uzun uzun, hani çağ gibi. Odada iğneyle, Mushaf varmış" (K.K.3). Yörede "Eşikte oturma, şeytan çeker." K.K.1 denilmektedir. O halde şeytan eşikte de bulunabilir. K.K.3'ten derlenen bilgiye göre alkarısı eşikte durabilir fakat Mushaf'ın ve iğnenin olduğu odaya giremez. Bu özelliği de alt dünyaya ait olduğuna işaret etmektedir. 95 yaşındaki kaynak kişiye alkarısının nerede yaşadığı sorulduğunda "Zaar (herhalde) yerin altında ecinlilerin." K.K.1 cevabını vermiştir. Elbetteki bir kişiden edinilen bilgi alkarısının yerin altında yaşadığını doğrulamakta fakat bu bilgi kötücül varlıklarla yer altının bağlantısına, alkarısının da kötücül olduğuna işaret etmektedir. Alkarısının diğer özelliği Mustafabeggil sülalesinin gelini, "Kaynanam Hefze Hanım, alkarısının çayda çocuklarının olduğunu (diğer varyantta kardeşleri) söylerdi." K.K.4 demiştir. İğne çıkartıldığında da Kelkit çayına gömülür. Çocukluk çağı 1970'li yıllara denk gelen kişilerle yapılan görüşmelerde yetişkinlerin "Köprüden geçerken dereye çok bakma, alkarısı seni çekerse boğulursun." K.K.1 diyerek küçükleri korkuttukları aktarılmıştır. Özkul Çobanoğlu, *Türk Kültüründe Memoralar ve Halk İnançları* çalışmasında alkarısının kadınları kandırıp "üstündeki iğneyi çıkarttırdıktan sonra suya gömüldüğünü" (Çobanoğlu 2015: 138) derlemiştir. Birinci metinde de benzer şekilde alkarısı suya gömülmemektedir. "Halk, ağıl, samanlık, viranelik, su kıyısı, kaya, çeşme ve su kaynaklarını alkarısının eğleştiği ve saklandığı yerler olarak kabul eder; buralara besmeleyle ve 'destur!' çekerek yavaşır" (Örnek 2014: 201). Alkarısıyla ilgili edilen bir diğer özellik esir olduğu al ocağı sülalesine bolluk getirmesidir. Kaynak kişi

mutfakta ona ekmek yaptırıldığını, unun hiç bitmediğini belirtmiştir. (K.K.1) O hâlde alkarısının eli bereketlidir.

Memoratlardan edinilen bilgiye göre alkarısı, insanlarla sözlü iletişim içerisinde. Kelkit'te köle edildiği takdirde eve bereket getiren alkarısının “yeminli” olduğu aileyi boğmayacağı sözüne itibar edilmektedir. 1937 yılında K.K.4 doğum yaptığında, kırk gün babasının albasmasını diye odasının damında beklediğini söylemiştir. Yörede, kadın doğum yaptıktan sonra mezarının kırk gün açık olduğuna inanılmaktadır. Bu sebeple kadın ve çocuğun, alkarısından kırk gün korunması hayatidir. Bir kaynak kişi babasının uyulmasını şu şekilde aktarmaktadır: “Benimle abim arasında bir çocuk ölmüş. Babam benim odamın bacısında kırk gün beklemiş, alkarısı gelmesin, beni basmasını diye. Beklemiş alkarısını öldüre.” (K.K.4.) Alkarısının erkekten korktuğuna inanıldığı için damda erkek beklemiştir. Doğum yapma, ilahi bir eylem olarak düşünülmüş, şeytani olan alkarısını harekete geçirmiştir. Yeni bir insanın dünyaya gelmesi, bir nevi yaratım sürecini başlatmıştır. Yer altı- yer üstü, rahmani-şeytani, iyi-kötü zıtlığı yaşamsal bir döngüdür. Mito-loji, başlangıcı ifade eden kutsal öyküdür. Ritüel ise bu yaradılış öyküsünün edimlerle tekrar edilerek o döngüsellığı, sürekliliği yakalamasıdır. Bu bağlamda doğma, kan, göz-yaşı evrenin başlangıcını ifade etmektedir. “Soyun devam ettirilerek kutsal evren kozmogonisinin tekrar edilmesi birçok aşamada gerçekleşir. İnsan, doğumundan itibaren bu aşamaların her birinden sınanarak geçirilir ve tam anlamıyla ‘biz’den olmaya hazır hâle getirildiğinde de kozmogonik yeniden üretimi, gerçekleştirmekle yükümlü kılınır” (Ölçer Özünel 2005: 43). Bu ekseninde doğum, kadının aslında kozmik olarak ikinci doğumudur. Yeniden doğduğu için kadın ilk doğduğumdaki gibi savunmasız ve korunmaya muhtaçtır. Annenin kanaması, bebeğin kanla doğması, yeni doğum yapan kadınların kırmızı yazma örtmesi, kentli kadınların saçlarına kırmızı kurdele bağlaması, alkarısının entarisinin al olması korkunun odak noktasını “kan” unsuruna bağlamaktadır. Alkarısı, lohusa ile çocuğun kokusunu tanıyarak kana gelmektedir. Al takılması ise “kötü ruhu kandırmak” amacıyla yapılmış olabilir. “Kadının doğum sırasında akıttığı kan evrenin yaratılışında kaostan düzene geçişte akan kurban kanının sembolik yeniden üretimidir” (Ölçer Özünel, 2005: 45). Doğurganlık, bereketi temsil ederken doğurganlığı olmayan kadınlar ‘kusurlu’dur. Bu kusurluluk hali kötü ruhlarla ilişkilendirilmiş, kusuru getiren kötü ruhlardan korunmak için ritüeller yapılmıştır. V. Turner, *Ritüeller Yapı ve Anti-Yapı* adlı çalışmasında Afrikalı *Ndenbu* kabilesinin doğurgan olmayan kadınla ilgili “Gölge mezardan çıkıp kadını yakalamıştır” (Turner, 2018: 24) ifadesi kullanarak kısırlığı alt dünya ile ilişkilendirdiklerine dikkat çekmiştir. Alkarısının doğurgan kadınları boğması, erkeklerden korkması, menopoza girmiş kadınlarla veya bakire kızlarla ilgilenmemesi aslında kadının doğurganlığını elinden alması, dölünü kurutmaya çalışması şeklinde yorumlanabilir. Bu iki iyenin cinsiyet faktörü de önemlidir. Yeni doğum yapan kadınların ve yeni doğmuş çocukların bağışıklık sistemlerinin düşük olması sebebiyle kolay hastalanmaktadırlar. Yaşanabilecek olumsuz durumların önüne geçebilmek için onları korumaya yönelik ritüeller gerçekleştirilmiştir. Bu iyelerin kadın olması ise bir anlamda hemcinsler arasında iktidar mücadelesi olarak algılanabilir. İnsanların çağlar boyunca kültürel kodlarla getirdiği cinsel dürtüleri kontrol etmeye veya açığa çıkarmaya yönelik yapılan eylemler milletlere özgüdür. Karşı cinse sahip olma, cinsel eşin yokluğunun yoksunluk olarak algılanmış dürtüler, iktidar savaşı, erkeği paylaşamama olarak düşünülebilir. Bu paylaşamama psikozu bilinçaltına ait bir dürtü olabilir. Bu ekseninde değerlendirildiğinde kadınların kocalarını baştan çıkaran cinler ve periler de bu iktidar mücadelesinin bir mahsulüdür. Su iyelerine bazı anlatılardaki adıyla perilere dair ipuçlarına Dede Korkut metinlerinde rastlanmaktadır. Sarı Çoban, dere kenarında uçuşan perilerden birini yakalayarak ona sahip

olur.¹² Peri, bir su iyiesiyken erkeğe karşı koyamaz, ondan korunamaz. Bu ilişki sonucunda doğan, tek gözlü insan yiyen canavar su iyisinin bedduasıdır. Dişil bir iye olması, erkeğe karşı koyamaması, dereyi mesken tutması alkarısıyla ortak yönüdür. Kültürel bir kuralın çiğnenerek tecavüzün gerçekleşmesine karşı, peri o toplumu lanetleyerek Tepegöz'ü doğurmuştur. Benzer şekilde derlemelerden edilen bilgiye göre alkarısını yakalayıp köle eden bir adam, onu daha sonra hamile bırakır. Alkarısı, adamın kaçmasını diye boy-nuna taktığı demir halkadan kurtulduktan sonra adama felaket getirmiştir.¹³ Bu anlatıların kültür taşıyıcılarına öğrettiği kültürel kural, yasak ilişkiden sakınılması yönündedir. Yapılan araştırmalardan hareketle su iyeleri çoğunlukla dişildir. Su iyesi özelliklerini de taşıyan alkarısı, köprüden geçerken suya dikkatlice bakanları suya çekmektedir. (K.K. 6) Kelkit çayı yılın belli zamanlarında coşkulu akmaktadır. Suyu uzun süre bakan kişilerin baş dönmesi yaşayarak köprüden düşebilme ihtimalleri alkarısına mâl edilmiştir. Gündelik yaşantının çeşitli aşamalarında karşılaşılan alkarısı, genel çerçevede değerlendirildiğinde Kelkit yöresinde bilinirliği devam etmektedir. Türk inanç sisteminde kutsal sayılan demirden alkarısının korkması, ritüelin Şamanist köklerine işaret etmektedir. Mushaf'tan korkması Türklerin müslümanlaşması, Anadolu'ya yerleşmesiyle ilgilidir. Alkarısının kötülük getirme özelliğinin cinlere benzetilmesi sebebiyle Mushaf, alkarısından korunma ritüellerine yerleşmiştir. Erkekten korkması ise çok daha arkaik, evrimsel bir koddur. Kadınların annelik içgüdü, erkeklerin ise yuvayı koruma içgüdüüne paralel olarak bilinçaltındaki bilgi zamanla ritüellere yansımıştır. Ritüellerin al ocaklısı geleneği ile ilgili olanlar sadece ocaklı aile tarafından hatırlanmaktadır. 2000'li yıllardan önce suyun kısmen girilebilir olduğu dönemlerdeki çocuklar, alkarısı ve onunla ilgili hikâyeleri hatırlamaktadır. Günümüzde ise çayın kuruma noktasına gelmesi, aşırı kirlilik, yöre halkının suyla münasebetinin kesilmesine dolayısıyla bu inanışların da yok olmasına sebep olmuştur.

Kelkit çayında yaşadığına inanılan diğer su iyesi Kılıkız'dır. Kılıkız, yapılan derlemelerde siyah uzun saçlı, çirkin, uzun burunlu bir kadın olarak tasvir edilmiştir. Çaya girenlerin bacağından tutarak suya çekmesi ve boğulmalarına sebep olması kötücül su iyesi olduğunu düşündürmektedir. Cinlerde olduğu gibi Kılıkız'daki baskın renk de siyahtır. Kılıkız'ın siyah elbisesi, siyah uzun saçları kurbanlarını suyun karanlık yerlerine çekmesi renk imgesini öne çıkarmaktadır. Siyah, karanlığı dolayısıyla bilinmezliği çağrıştırmaktadır. 1900'lü yıllarda Kelkit çayıyla ilgili pek çok inanışa rastlanmaktadır. Günümüzde bu inançlar, yöre halkı tarafından gülümsemeyle karşılanmış, 'yalan' olduğu söylenip anlatılma gereği duyulmamıştır. Çocukluk dönemi 1998 – 2008 yıllarına denk gelen kaynak kişi K.K.5'ten elde edilen bilgiler şu şekildedir: “Kelkit çayında yaşayan Kılıkız, suya giren kadınları ve çocukları bacağından gizlice tutup suya çekermiş. İnsanlar suya karışıp boğulmuş. Biz 1998- 2008 yılları arasında çocuktuk. Kızlarla gizli gizli dereye çimmeye giderdik. Bizi yolda yakalayan büyükler: ‘Bu taraflar ıssız, kız başınıza buralarda ne arıyorsunuz? Dereye çimmeye gidiyorsanız Kılıkız sizi çeker boğulursunuz?’ derlerdi. Anlattıklarına göre uzun siyah saçlı, uzun burunlu, siyah elbise giyen çirkin bir kadınmış. Vücudu kıllarla kaplıymış” (K.K.5). Memorat derlemelerinde bu tip varlıklara rastlanmaktadır. İnsanlara kötülük getirmesi bu anlatıların ortak özelliğidir. Pervin Ergun, bu tip varlıkları su iyesi olarak adlandırmaktadır.¹⁴ Ergun Kazakistan'daki Ahıska Türklerinde yaşadığına inanılan kızın nehre bakanlara hastalık getirdiğine inanıldığını ifade etmektedir. Özkul Çobanoğlu'nun Elazığ'da yaptığı derleme çalışmalarında Murat nehrinde yaşadığına inanılan “Hırtık” adında bir varlıktan bahsedilmektedir.¹⁵ Kazakistan'daki varlık kadın iken Elazığ'daki varlığın cinsiyeti ile ilgili bilgiye yer verilmiştir. Aynı kaynaktan Bingöl'de yaşadığına inanılan “Kul” adında, dereye yaşayan bir

başka iyeden bahsedilmektedir. Bir köyden bir köye giderken dereden geçmek zorunda olan yalnız köylülerin kulağına isimlerini fısıldayarak onları korkutmuş.¹⁶ Su iyeleri Türk toplumlarında Çay Ninesi, Su Anası adlarıyla da anılan, Kılıkız'a en çok benzeyen demonlardır. Türkiye ve Azerbaycan anlatılarında karşılaşılan bu kötü ruh, insanları şu şekilde etkilemektedir: “Yaşlı bir kadın kılığındadır. Köprüden geçerken suya çok bakılırsa kızar ve insanın başını döndürür. Baş dönen insanın gözleri kararır ve çaya düşer” (Turan 2020: 74). Su kirletildiği zaman çay ninesinin sinirlendiği aktarılmıştır. Tüm bu özellikler Kılıkız'ı çağrıştırmaktadır. Oymak, suyla ilgili “Her ne kadar söylenmese de su, yeryüzü gibi ana olarak tasavvur edilir” (Oymak 2015: 85) demiştir. Dolayısıyla dişil koruyucu su iyesinin karşıtı kötücül su iyesi Kılıkız'dır. Şor Türkleri arasında da su iyesi ile ilgili inanışlar mevcuttur. Suyun sahipleri farklı uluslarda da genellikle kadın olarak tasavvur edilmektedir. Clarissa P. Estes, Kurtlarla Koşan Kadınlar adlı çalışmasında La Llorona adlı suda yaşayan bir ruhtan bahsetmektedir. Nehrin kıyısında gezinen bu ruhun kıyada ölmüş çocuklarının bedenlerini aradığına inanılmaktadır. Bu sebepten yazar, gece çocuklar nehir kıyısına yaklaşmadıklarını, La Llorona'nın çocukları kendi çocukları zannedip suya çekmesinden korktuklarını belirtmektedir.¹⁷ Verilen benzer demonlardan hareketle Kılıkız'ın diğer illerde ve farklı ülkelerde görülen kötücül su iyeleriyle birçok ortaklıkları bulunmaktadır. Kılıkız suyun karanlık yerlerinde yaşamakta, suyu kirleten kişileri cezalandırmaktadır. Cinlerin kirli yerlerde bulunduğu, buralarda bulunan insanların temiz olmadıkları ve besmele çekmedikleri zaman çarpılabileceklerine dair anlatılan memoralarla benzerlik göstermektedir. Temiz olmak, çevreyi temiz tutmak Türk kültür yaşantısının bir gereğidir. Bu sebeple kurallar, çeşitli tabiatüstü varlıkların yaratabileceği olumsuzluklar üzerinden aktarılmaktadır. Kılıkız'ın 1970'li yıllarda inanılabilirliği da vardır. Çay suyunun temiz olması ve hızlı akması yer yer çocukların boğulmasına sebep olmuştur. Kadınların, akan suya girmesi çıplaklığı düşündürmüştü, yöre insanı tarafından uygunsuz bulunmuştur. Memorat anlatılarının bir işlevi toplumsal kurallara destek vermektir. Kültürel kurallara uyulmadığı takdirde suya çekilip boğulacağı, çarpılacağı, taş döndüreceği ile ilgili anlatılar üzerinden yapılan uyarılar toplumsal yaşantıyı düzenlemektedir. Dolayısıyla halkın kural dışı eylemlerinin önüne geçebilmek için anlatıların etki gücü artırılmış, tehditvari bir söylemle dilden dile aktarılmıştır. 1900'lü yıllarda Kelkit çayıyla ilgili pek çok inanışa rastlanmış, memorat ve efsaneler anlatılmıştır. Günümüzde yörede, bu tip anlatılar sadece orta yaş grubunun hafızasında kalmış, yeni nesle aktarılmamıştır. Yeni nesil çocukları, geleneksel ortamda büyüyen çocukların aksine doğadan daha kopuk yaşamaktadır. Bu sebeple memorat anlatılarak çocukları uzak tutmaya gerek duyulmamaktadır.

Sonuç

Çalışmada memoralar takip edilerek Kelkit çayında yaşadığına inanılan su iyelerinin sembolik özellikleri gözlemlenmiş, sembollerin altında yatan kodlar dikkate alınarak güncel durumundaki değişim sorgulanmıştır. Nesilden nesile aktarılan memoralar, kültürel düsturu öğretme işleviyle gündelik hayatı düzenlemede bir araç olarak kullanılmıştır. Yapılan derleme çalışmalarından ve taranan literatürden yola çıkılarak çeşitli bulgular elde edilmiştir. Öncelikli olarak Kılıkız'a ait inanışların alkarısı kadar yaygın ve güncel olmadığı söylenebilir. Günümüzde Kılıkız'a ait bilgiler çok sınırlıdır. Kılıkız'ın Kelkit çayında yaşaması, kıllarının siyah olması, çirkin bir kadın olması Alkarısıyla benzerlikleridir. Her iki iye de suda yaşamakta, suyu kirleten insanlara zarar vermektedirler. Bu iyelerin önemli bir farkı ise Kılıkız tam anlamıyla kötücül özellik taşıyarak alkarısı tutsak olduğu eve bereket getirebilmektedir. Her iki iye de kadınlara ve çocuklara zarar vermektedir. Çaya yüzmeye giden hiçbir erkeğe ‘Seni Kılıkız çeker.’ denilerek korkutulduğuna

rastlanmamaktadır. Kılıkızla ilgili korku anlatıları çay kenarında yöre insanının ‘uygun-suz’ olarak nitelendirebileceği olayları yaşamamak için anlatılan bir memorattır. Alkarısı, al rengiyle; kanı, kanla ilişkili olarak aybaşını, ilk gece kanamasını, doğumda çocuğun kanla doğmasını çağrıştırmaktadır. Kılıkız ise karanlık ile bilinmezliği çağrıştırmakta, alt dünyaya ait kodlar barındırmaktadır. Değişen dünyanın olumsuz etkileri Gümüşhane’nin Kelkit havzasında yaşadığına inanılan iyelerin kıymetini de etkilemiş, kültürel mekân olarak Kelkit çayı kıyısının değerini kaybetmesiyle memoratlar da inandırıcılığını yitirmiştir. Derenin kısmen kirli olduğu dönemlerde çocukluğunu yaşayan kaynak kişiler Kılıkız’ın zararlı etkilerini bilmekte, fiziksel özelliklerini tasvir edebilmekteyken günümüzde yörede yaşayan çocuklar bu tip korku anlatılarından haberdar değildir. Son dönemde yapılan görüşmelerde ise kaynak kişiler tebessümle bu iyelerden bahsetmektedirler. Alkarısı, Kılıkız’a nazaran inanç, korunma, korkulma yönünü biraz daha korumaktadır. Al ocaklısı hanenin kadınlarının entarilerinden parça alma edimi unutulmuş olmasına rağmen lohusanın yastığına iğne takma, başına Mushaf koyma ritüelistik hareketleri devam etmektedir. Alkarısını görme, kadınları ve çocukları boğması hadiseleri kadınlar arasında eskiye nazaran azalmakla birlikte yine de varlığını sürdürmektedir. Alkarısı alt dünyayla ilişkili olduğu düşünüldüğünde, iğne (demir) ve Mushaf’tan korkması bu iki unsurun ilahi- şeytani zıtlığında taraf olmasıyla açıklanabilir. Erkekten korkması, erkeğin sesini duyunca kaçması, kadınların bilinçaltında iktidar mücadelesi ile olarak yorumlanabilir. Alkarısıyla ilgili yapılan çalışmalarda, alkarısı daha çok geçiş dönemlerinde doğumla ilişkilendirilmiş, su ile ilişkisi kurulmamıştır. Yayımlanan başka çalışmalarda alkarısının suya gömülmesine farklı yörelerde de rastlanmaktadır. Yapılan bu çalışmada memoratlara kaynaklık eden iyelerin, onlardan korunma yollarının temel dinamikleri, mitolojik karşılıkları ile çözümlenmiştir. Kılıkız, suyun kötücül iyesi olarak litaretüre kazandırılmıştır. Kültür, çevrenin fiziki şartlarının değişmesinden etkilenmektedir. Kelkit çayının altın çağında temiz, kıymetli olduğu dönemde çayın kadınlarına da saygı duyulurdu. Çayın kirletilerek hayat kaynağı olma özelliğini yitirmesi, Kelkit çayının mitik kadınlarına dair anlatıların bir kısmının unutulmasına, bir kısmının inandırıcılığını kaybetmesine veya sadece birkaç uygulamanın günümüze kadar gelebilmesine sebep olmuştur. Memoratlar, kültür aktarımını çevredeki nesnel dayanaklar üzerinden sağlamaktadır. Önce kuralı çiğnediği için başına felaket gelen kişi dayanak olarak gösterilir, daha sonra anlatısı aktarılır. Bu bağlamda alkarısı ile Kılıkız anlatıları akarsuların kirletilmemesi ile ilgili birtakım tembihlerde bulunmaktadır. Dayanak olarak da Kelkit çayının asi akışı gösterilmektedir. Dayanak yok olduğunda memoratın (veya efsanenin) öğretmek istediği halk tababeti de bağlayıcılığını kaybettiği bu çalışma ile tespit edilmiştir.

NOTLAR

1. Von sydow, ilk olarak (1934) yılındaki bir çalışmasında, efsane ile ilişkili olarak ele alınan ama onunla “karakteristik ve gelenek” bakımlarından uyuşmayan “şahsi ve tamamen kişisel bir tecrübe hüviyetinde” olan materyalin ayrı bir kategori olduğunu ve bu kategoriye giren materyali “memorat” olarak adlandırmayı uygun bulduğunu ifade eder (Çobanoğlu 2015: 21).
2. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. (Ögel 2014: 478).
3. Memoratlarda, çeşitli doğaüstü varlıklarla karşılaştıklarını anlatan kişiler olayın akşam ezanından sonra yerlerin mühürlenmesi, havanın kararmasıyla görünür olduklarına dikkat çekmektedirler. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. (Polat 2020: 28)
4. Anlatıldığına göre hanımı yeni doğum yapmış olan bir adam, odaya giren alkarısını fark eder. Alkarısı, lohusanın ciğerini çıkartmak için uğraşırken, bir iğne bulup, bunun göğsüne saplar (Şimşek 2017: 108).
5. Detaylı bilgi için bkz. (Oymak 2015: 85)
6. Hadid kelimesine dair detaylı bilgi için bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Hadid_Suresi (Erişim Tarihi: 12.11.23)
7. Andolsun, biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberinde kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler. Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlınsınlar). Hadid Suresi 25. Ayet (Kur’an-ı Kerim Meâli 2007: 540)

8. Gelinin baba evinden alınıp koca evine götürülürken göze çarpan belli başlı unsurlar dikkate alınırsa bu yolculuğa mitolojik göç diyebiliriz. Tanrı tarafından kut verilen hanımlar ile ilgili olarak Türk kültüründe Umay ve Ayzıt kültü oluşmuş ve gelin anlayışımızı derinden etkilemiştir. Bu anlamda Türk gelininin göçü, yeryüzüne gönderilen kutlu, ilk “kadın-gelin”i simgelemektedir (Ergun 2015: 147).
9. Ben doğum yapanda (1998) annem dedi ki iğne takalım, alkarısı gelmesin. Türkan hanım (kaynanası- ocaklı ailenin gelini) dedi: “İstersen tak ama onlar bu aileye yeminli, gelmezler.” K.K. 4
10. Detaylı bilgi için bkz. (Sarpkaya 2017: 168- 177).
11. Detaylı bilgi için bkz. (Sarpkaya 2017: 251).
12. Çoban kepenegini üzerlerine atdı, peri kızının birini tutdu. Tama edüp derhal cima eyledi. (Gökyay, 2007:145)
13. Detaylı bilgi için bkz. (Şimşek 2017: 110).
14. Detaylı bilgi için bkz. (Ergun 2019: 86).
15. Palu ilçesi Beyhan nahiyesinde 1997 senesi kışında bu yaratığın bir köylü tarafından vurulduğu ve gömüldüğü söylenmektedir. Bu avcının anlattığına göre oldukça tüylü ve vahşi bir hayvanı andıran vücudu vardır. Yarı beline kadar insana benzeyen alt tarafı kalın ve hayvanların vücudunu andıran bir canlıdır. (Başman 1999).
16. Detaylı bilgi için bkz. (Çobanoğlu 2015: 139).
17. Yaşayan çocukların karanlık bastırıktan sonra nehir kıyısına neden gitmemeleri gerektiğinin cevabı da buradadır, çünkü La Llorona kendi çocukları sanıp onları sonsuza kadar alıp götürebilir (Estes 2019: 334).

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada Kullanılan Veriler 2020 yılı öncesine ait olduğundan etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAK KİŞİLER

- K.K.1: Mesmure Aydemir. 1928 doğumlu. Derleme Gümüşhane/ Kelkit'te 01.02.2010 – 03.02.2010/ 14.07.2012 / 20.07.2013 tarihlerinde evinde yapılmıştır.
- K.K.2: Şeminur Aydemir. 1962 doğumlu. Derleme Gümüşhane/ Kelkit'te 01.02.2010 – 03.02.2010/ 14.07.2012 / 20.07.2013 tarihlerinde evinde yapılmıştır.
- K.K.3: Türkan Aydemir. 1937 doğumlu. Derleme Gümüşhane/ Kelkit'te 19.03.19 tarihinde evinde yapılmıştır.
- K.K.4: Canan Aydemir. 1973 doğumlu. Derleme Gümüşhane/ Kelkit'te 19.03.19 tarihinde evinde yapılmıştır.
- K.K.5: Meryem Turan. 1991 doğumlu. Derleme telefon görüşmesiyle yapıldı. Gümüşhane/ Kelkit'te büyümüş, evlendikten sonra İzmir'e taşınmıştır.
- K.K.6: Erdiç Aydemir. 1967 doğumlu. Derleme Çankaya/Ankara'da 12.03.19 tarihinde evinde yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi. 1973.
- Çobanoğlu, Özkul. *Türk Halk Kültüründe Memaratlar ve Halk İnançları*. Ankara: Akçağ Yayınları. 2015.
- Ergun, Pervin. *Sibirya Türklerinin Destanlarında İyeler*. Konya: Kömen Yayınları. 2019.
- Ergun, Pervin. *Türk Gelininin Mitolojik Göçü. Aile Yazıları/8*. Ankara: TC Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. 2015.
- Eliade, Mircea. *Mitlerin Özellikleri*. Çev: Sema Rifat. İstanbul: Om Yayınevi. 2001.
- Estes, Clarissa P. *Kurtlarla Koşan Kadınlar*. Çev: Hakan Atalay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 2019.
- Goody, Jack. *Mit, Ritüel ve Söz*. Çev: Damla Sezgi. İstanbul: Küre Yayınları. 2017.
- Gökyay, Orhan Şaik. *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kabalcı Yayınları. 2007.
- Hadid Suresi. Erişim Tarihi: 05.11.2023. https://tr.wikipedia.org/wiki/Hadid_Suresi.
- Altuntaş, Halil ve Muzaffer Şahin. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 2007.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 2007.
- Kısakürek, Necip Fazıl. *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları. 1998.
- Oymak, İskender. "Türk Mitolojisinde Su Kültü." *Türk Mitolojisine Giriş*. (Ed. Fatma Ahsen Turan ve Meral Ozan). Ankara: Gazi Kitabevi. 2015.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi 1/2*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları. 2014.
- Ölçer Özünel, Evrim. "Kan Olgusunun Soyun Devamlılığı Bağlamındaki Dönüştürücülüğü". *Millî Folklor*. 65. (2005): 40-45.
- Örnek, Sedat Veyis. *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: Bilgesu Yayınları. 2017.
- Örnek, Sedat Veyis. *Türk Halkbilimi*. Ankara: Bilgesu Yayınları. 2014.
- Polat, İrfan. *Memorat, Yapı, Tasavvur ve Metinler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları. 2020.
- Sakaoglu, Saime. *Efsane Araştırmaları*. Konya: Kömen Yayınları. 2009.
- Sarpkaya, Seçkin. *Türklerin Şeytani Masalları Türk Masal ve Efsanelerinde Demonik Varlıklar*. Ankara: Karakum Yayınları. 2017.
- Şimşek, Esma. Türk Kültüründe "Alkarısı" İnancı ve Bu İnanca Bağlı Olarak Anlatılan Efsaneler. *AKRA Uluslararası Kültür Sanat Edebiyat ve Eğitim Bilimleri Dergisi*. 12. (2017): 99-115.
- Turan, Ahmet Burak. *Türk Canavarları Sözlüğü Şamanist Söylencelerde Canavarlar ve Şeytani Ruhlar*. İstanbul: Gerekli Kitaplar. 2020.
- Turner, Victor. *Ritüeller Yapı ve Anti-Yapı*. Çev: Nur Küçük. İstanbul: İthaki Yayınları. 2018.